

--- 5. Záradékul: Az életforma >>>

Ha bináris oppozíciókban kellene elhelyeznünk a cirkuszt, akkor a szegények, a zárt kommunikációs kódot használók, az iskolázatlanok, a kiszolgáltatottak, a megaláztatottak, de meg nem szomorítottak világába utalhatnánk ezt a kulturális alakulatot. Egyik nagyregényében olyasmit mond Thomas Mann, hogy megszületik NN, aki történetesen könyvelő lesz, majd meghal egy könyvelő, aki történetesen NN volt. Vajon mik lehetnek a cirkuszos életforma legfőbb jellemzői, amelyek meghatározzák az artista uralkodó személyiségjeleit?

A cirkusz sok vonatkozásban a preindusztriális társadalom jellegzetességeit mutatja: a munkamegosztás nem és életkor, illetve testi felépítés szerint történik. A lakó- és munkahely egybeesik, a közös élettér tagolatlan. Nincs határozott cezúra a pihenő- és a munkaidő közt. A tevékenységekben nem különül el élesen a magánszféra. A gyerekek szocializációja kevésbé intézményesített formában történik. A természeti erőknél való kiszolgáltatottságot hozza a „nomadizálás”, a fizikai teljesítmény.

A magyar és a nemzetközi artistarésadalomban természetesen mindenféle nagy eltérések vannak pl. az anyagi helyzetet és a mozgástér nagyságát, de főleg az egyéni karakterek sokaságát tekintve. Ha a közös cirkuszi ethosz lényegén töprengök, ilyen-olyan történetek jutnak eszembe. Elsőként előjön az az asszonyka, aki másfél éven belül veszítette el anyját, apját, férjét és húgát, a fia persze külföldön dolgozott. Ekkoriban úgy fogalmazott, hogy már régen nem élne, ha a Tánti nem viszi ki a szezonra: „*kisminkelni, rendbe hozni magad, mosolyogni! A kurva életbe!*” Aztán télen megint jön a pszichiátria.

Erős emberek. A cirkusznál természetes, hogy betegen, lázasan is le kell dolgozni. Mindenkinek vannak ilyen anekdotái. Például a Gaonas csoport forgója, a „repülő ember” egy motorbaleset után még három napig dolgozott, mire rászánta magát, hogy elmenjen az orvoshoz. Naná, hogy el volt törve a válla. Erős asszony volt az az idomárnő, akinek a szombat délelőtti előadáson a medve leharapta a hüvelykujját. A délutáni előadás idején amputálták a csontot, az esti előadáson már dolgoztak. Szülés vagy operáció után pár nappal...

Akárhány apró momentumot kiemelhetünk, melyek összefüggései a privát életétől eltérnek. Nézzük az alkoholt! Az országos hírnévnek örvendő popzenész saját tapasztalatai alapján ezt mesélte: „*a cirkusz olyan hely, ahol a késdobáló a lányába vágja a kést, és a légtornász, ha berúgott, másnap lezuhan*”. Arra az ellenvetésre, hogy a légtornász nem iszik, ezt válaszolta: „*de hiszen együtt rúgtunk be!*”. Ugye nem lehet általánosítani, hogy az orvos, a kefekötő vagy az artista iszik-e inkább. De szakmán belül nyilván valószínűbb a bohóc esetében, mint a légtornászéban.

„*És én akkor megfogadtam, hogy soha többet. Az előadás előtt soha, de még előadás után sem, ha nincs benne az a minimum 16 óra. Nem szoktam én inni, csak hát azért ebben a szakmában az is ivás, ha mondjuk megiszol egy 1/2 liter bort vagy egy litert. Nem kell túlzásba vinni, hogy egy balanszot, egy balanszmunkát megzavarjon. Másnap. A másnaposság még rosszabb.*”^[1]

Ha az alábbiakban négy csomópont köré rendezem a leginkább figyelemre érdemesnek vélt momentumokat, akkor azt kell előrebocsátanom, hogy ezek szervesen egymásba olvadtnak alkotnak tömböt. És általánosítottan, ideáltípusokról beszélek az élet sokszínű gazdagságát még csak meg sem közelítve.

5.1. A szocializáció

Egy fejlődéslelektan tudóst arról kérdeztem, miként tudnám rögzíteni a Bellucci Cirkusz kétéves sztárjának az elefántszámában mutatott viselkedés-repertoárját. A tanszékvezető asszony első reakciója: ha rajta állna, betiltatná ezt a tevékenységet, mert egy kétéves gyerek nincs abban a helyzetben, hogy felelősen dönthetne arról, vajon kívánja-e produkálni magát az elefánt ormányában. Megrökönyödtem: vajon a privát világban a kétéves gyerek megalapozott döntése alapján adják le őt a szülei kora reggel a bölcsődébe, és mennek érte késődélután?!

A korábbiakból kitűnt, hogy a felnőtt artisták munkája olyan képességekre épít, amelyeket a kontextuális kultúrában az emberek kétéves kor körül megszűnnek továbbfejleszteni. A legtöbb ember megelégszik azzal, hogy tud járni a lábain. De miért nem tanulnak meg kézen járni? Előre irányba sok ember le tud hajolni a talajig. És hátrafelé? A korai motorikus játéktevékenységek továbbfejleszthetők, és a funkcióöröm változatlanul önjutalmazó marad, ha a gyerek elé állított mérce megfelelő szintre van beállítva. Ráadásul a próba meg a munka végső soron felelősségteljes, komoly és élvezetes játék, melyben a szociális facilitációnak óriási szerepe van.

A cirkuszos gyerek nem jár bölcsődébe, óvodába (iskolába se szívesen), nem egy óvó néni és harminc saját évjáratából való gyerek társaságában, hanem korcsoport szerint vegyes, a nembeli megoszlást illetően pedig kb. 2/3-1/3 arányban a férfiak többségét képviselő környezetben válogathatja össze a számára vonzó viselkedési mintákat. A szüleinek és a nagyobb gyerekeknek minden tevékenységét folyamatosan figyelemmel tudja kísérni, velük mindenféle szituációban azonosulni tud.

A fejlődéslelektan kiemelt jelentőséget tulajdonít neki, és az individuum érett személyiséggé válásához elengedhetlenül szükségesnek tartja a kamaszkori érzelmi viharokat. A biológiai és társadalmi érettség aszinkronitásából következő „ki vagyok én?”, „mi lesz belőlem?” vad tépelődései lennének a meghatározók ebben az időszakban. A cirkuszos gyerekek esetében ezek a kérdések nem merülnek fel. A jól szocializált tinédzser ebben a szakmában teljes értékű, felelősségteljes felnőtt munkát végez. És olyan kommunikációs készséggel rendelkezhet, mint a privát életben a felnőttek sem. Legalább többlettudat, de persze inkább több száz vagy ezer ember elé bemenni a manézsba, hogy tetszést arass, a legtöbb esetben elsajátíttatja a szükséges kommunikációs készségeket.

A mozdulatok hitelesítését pedig a megélt sikerek és persze az elkerülhetetlen negatív tapasztalatok adják. A hibás mozdulat következményeként bekövetkező sokkos állapotok, a premier előtti remegés, egy apró momentum beláthatatlan hatásai.

5.2. A család

Az elsődleges szocializáció gyakorlatilag teljes egészében a családon belül zajlik, ennek konzervatív szereprelációi meghatározzák az alapértékeket. Általánosságban a bevett, fájdalmak árán, de elfogadott kettős erkölcsről lehet beszélni. A fiúk csajoznak, a lányok férjhez akarnak menni. A férjek félrelépése bocsánatos bűn, az asszonyoktól az esetleg fellobbanó plátói érzelmek leküzdését várják.

A plebejus nyilvánosság nemcsak verbálisan, a pletyka és kibeszélés fegyverével működik, hanem a köznapihoz képest jobban benyomul az intim szférába is. Ahogy egy adatközlőm fogalmazott: „*olyanabb, mint egy falu. Itt azt is tudod, mikor szereti a feleségét, mert olyankor mozog a kocsija*”. A testiséggel kapcsolatos attitűdök alapját a munkatárgyi funkció jelöli ki. Ha egy lánynak tusírozol, adódhat úgy, hogy bármely testtájékát el kell kapnod, csak le ne essen.

A csoportok beszélgetéseinek tárgyát, történetmesélések, családi históriák, a köznapi élettel kapcsolatos okoskodások teszik ki. Egyszerű történetek és élethelyzetek, amelyekben lehet nevetni vagy lehet sírni. Ha megint csupa sár minden, ha rosszul ment le a melő, akkor lehet veszekedni, elcsattanhat a pofon is. Nagyobb veréseket általában munkával kapcsolatos mulasztások miatt kapnak a gyerekek. A házastársi kapcsolat legkiélezettebb helyzetei közé tartoznak a munkával, próbával kapcsolatos veszekedések, hiszen itt komoly indulatok szabadulnak fel.

A produkció végső soron professzionális flörtölést foglal magában, melynek kispolgári semlegesítését legplasztikusabban Várnai Zseni (aki gyerekkorában egy ideig dolgozott varietében, azután pedig lokálban is) érzékelteti. „*Az igazi artistanők trikót viseltek a Colosseumban, és a legtöbbje családjával együtt szerepelt. Mutatványuk előtt kötögettek, vagy horgoltak a színpalak mögött. Mikor pedig levették csillogó színpadi ruhájukat, olyanok voltak, mint akármelyik egyszerű családjánya. De ezek a mulatóbeli nők másképpen festettek...*”^[2]

A tényleges munka, tehát a szám minden átszellemültséget nélkülöző szent rítus, és ennek kiterjesztéseként olvad egybe a vallás meg a babona. A háború előtt a rendesebb cirkuszos családok vasárnap szépen kiöltöztek és úgy vonultak a templomba. A szocialista korszakban ez a szokás megszűnt. „– *A vallásod előírásait tartod-e?* – *Igen, római katolikus.* – *Mikor gyóntál utoljára?* – *Amikor férjhez mentem [közel ötven éve] és gyerekkoromban. Elvittek bennünket a templomba, a paphoz, és akkor anyuka vett nekünk szép ruhát, amiben kellett gyóntni. Meg áldoztunk is. Templomban. Egyetlen egyszer, és másodszor, amikor férjhez mentem.* – *Vasárnaponként jársz templomba?* – *Nem. Most nem. Lánykoromban igen.* – *Asszonykorodban?* – *Akkor már nem. Valahogy el voltam foglalva, a gyerekek született, utazások.* – *Esti imádat elmondtad minden este?* – *Amikor lány voltam igen, de ahogy asszony lettem, már nem.*”^[3]

„*Nem jártam templomba. Néha mikor falun voltunk a cirkusszal, akkor vasárnap az ottani barátnőim, akiket épp az iskolában megismertem, hívtak, hogy gyere el vasárnap délelőtt a templomba, lementem és 5 perc múlva ki kellett jöjjek, mert a tömjénfüsttől rosszul lettem.*”^[4] És ugyanezzel az adatközlővel készült interjú részlete: „– *Babonás vagy-e?* – *Nem jellemző.* – *Lekopogod azért?* – *Azt igen.* – *És azért jó utat nem kívánsz?* – *Nem, inkább, ha elmennek »sok szart nektek« meg »kéz és lábtörést.«*”

5.3. Munka

Az bizonyos, hogy a biologizmus, a fiziológiai beidegződések szintjén zajlik le egy trükknek a végrehajtása. A munkavégzés tudatállapotában az ösztönös vezérlés legmagasabb rendű parancsa a trükk végrehajtásáé. Ezt az automatizmust akár módosult tudatállapotnak is nevezhetjük.

Az „igazi” artisták mindent a munkának rendelnek alá. Volt olyan adatközlőm^[5], aki elmondta, hogy már egy órával az előadás megkezdése előtt egyetlen szót sem szóltak egymáshoz a férjével, és a fiuk már egészen kicsi korától kezdve tiszteletben tartotta ezt a szokást. Ám a teljesítménnyel kapcsolatos maximalizmus mégsem jellemző; a „quite a good” artista a jó artista. Ugyanez az adatközlő azt is elmesélte, hogy bár a próbán megvolt nekik a másfélzsaltó, de az előadásba nem tették be, mert elég csak egy rossz érkezés, egy bokaficam, és oda a szezonjuk.

A legtöbb számszámterben elég a napi egy óras próba, de ha már áll a szám, a szezonban általában még az sem szükséges, olyankor *gáziért próbál* az ember. *Nem vagyunk örömartisták*, az ember azért dolgozik, hogy a lehető legtöbb pénzt keresse. A teljesítmény értéke egyértelműen mérhető: aki a jó helyeken, jó gáziért dolgozik, az a jó artista. A trükköket, a szezonokat egyszerűen túl kell élni.

5.4. Utazás

Bourdieu, B. Bernstein, Peter Willis stb. munkáira utalva azt lehet mondani, hogy az artista az alsóbb néposztályba tartozók életvilágába nő bele, azok az ismérvek azonban, amelyek a zárt kommunikációs stratégiák sajátosságai, csak részben érvényesek az esetükben. Az utazás, a gyakori helyváltogatás, az állandóan változó környezet, tömegesen megjelenő új arcok és kulturális szokások hatékony alkalmazkodási készséget fejlesztenek ki, ill. igényelnek.

A társulat zártsága is az utazásokból ered, és ugyanez okból kézenfekvő az átlagosnál nagyobb alkalmazkodási készséget feltételezni. A helykihasználás területén, de úgy általában is rákényszerülnek a praktikus megoldásokra és gondolkodásmódra. A gyerekek iskolaváltásainak száma rendszerint százas nagyságrendben mozog. A nagycsaládok tagjai, ill. a felnőtt gyerekek hónapokra távol vannak egymástól.

Az utazások gyakorisága indokolja a kommunikációs csatornák legoptimálisabb kialakítását. A mobiltelefon-használat például nagyon gyorsan teljes körűvé vált, mert ennek közvetlen hasznossága jól belátható volt mindenki számára. A mobilon keresztül a világháló is elérhető, ám ennek elterjedése kifejezetten lassú ütemben halad, annak ellenére, hogy egy réteg különösebb gond nélkül megengedhetné magának a legdrágább notebookok megvásárlását is. Tudomásom szerint csak annak a néhány artistának van számítógépe, aki viszont már honlappal is rendelkezik, ill. tervezi annak elkészíttetését.

---

[1] Or.Arch. 1997.06.18.

[2] Várnai Zseni: *Egy asszony a milliók közül* Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest 1974 175.o.

[3] Or. Arch. 1997.06.29

[4] Or.Arch.1997. 08. 14.

[5] Orális Archívum 1997. 08. 14.